

UDK 811.163.6'373.7:811.511.141'373.7

Elizabeta Bernjak

Filozofska fakulteta v Mariboru

ČRNO NA BELEM – FEHÉREN FEKETÉN. POMENSKE RAZSEŽNOSTI ČRNE IN BELE BARVE V SLOVENSKI IN MADŽARSKI FRAZEOLOGIJI

Prispevek obravnava pomenske razsežnosti črne in bele barve v slovenski in madžarski frazeologiji v luči kognitivnega jezikoslovja, tj. simbolno ter metaforično funkcijo črne in bele barve pri konceptualizaciji abstraktnih domen in njuno jezikovno (frazološko) realizacijo. Simboli in metafore niso samo jezikovni znaki, ampak so tudi sestavine mentalnih procesov, ti pa so bolj ali manj univerzalni, kar se odraža tudi v visoki stopnji konvergentnosti barvnih frazemov v obravnavanih jezikih.

The article presents the semantic implications of the colours black and white in Slovene and Hungarian phraseology from a cognitive aspect, the symbolic and metaphoric role of the black and white colour in the conceptualization of abstract domains and their language (phraseological) realization. Symbols and metaphors aren't just linguistic signs, but also the components of mental processes, which are more or less universal and this fact is being reflected in the high level of convergence between the phraseological units containing colours in the observed languages.

Ključne besede: frazem, konceptualna metafora, črna in bela barva, simbolika, metaforika, ikoničnost

Key words: phraseological unit, conceptual metaphor, the colours black and white, symbolism, metaphor, iconicity

1 Kognitivni pristop

Kognitivno jezikoslovje temelji na predpostavki, da je jezik inherentni del spoznavnih procesov in da se v njem zrcali način, na katerega govorci konceptualizirajo in kategorizirajo ali vrednotijo stvarnost (Langacker 1991: 1; Taylor 2002: 89). To spoznanje je v nasprotju s predpostavko lingvističnih antropologov¹, da je način, na katerega pripadniki neke jezikovne skupnosti interpretirajo stvarnost, odvisen od jezika, ki ga govorijo, in da se razlike med jeziki odražajo v specifičnih pogledih na svet, ki jih imajo njihovi govorci (Sapir-Whorfova hipoteza, prim. Salzmann 1997: 93–103). Razlike med jeziki so torej po kognitivistih v veliki meri posledica različne konceptualizacije stvarnosti, na katero vplivajo tudi človekove kognitivne zmožnosti, kot so npr. kategoriziranje, abstrahiranje, mentalno skeniranje, primerjanje, selekcioniranje, fokusiranje/usmerjanje pozornosti itd. (Langacker 1987: 99–145, Taylor 2002: 9–16). Občečloveška zmožnost kategorizacije stvarnosti okoli sebe je izkušensko-kulturne

¹ Univerzalizem je tak pogled na mišljenje in jezik, ki predpostavlja, da je človeku jezik prirojen, relativizem pa, da so naše pojmovanje sveta in miselni procesi v celoti determinirani s strukturo našega jezika. Prim. Mateusz Milan Stanojević, Relativizam i univerzalizam u Lakoffovoj kognitivnoj teoriji. V D. Stolac, N. Ivanetić, B. Pritchard (ur.), *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, Zagreb-Rijeka, 2003.

narave (Lakoff 1986). Pripadniki različnih jezikovnih skupnosti stvarnost kategorizirajo na različne načine, to pa se odraža v slovnici, v slovarju in tudi v frazeologiji njihovega jezika. S kategorizacijo je tesno povezano vrednotenje stvarnosti, ki je, kot ugotavljajo raziskovalci, prav tako kulturno specifično. Razhajanja v načinu kategorizacije in vrednotenja, ki se zrcalijo v različnih jezikih, so pomemben razlog za interlingvalne/interkulturene interference. Eden izmed ključnih pojmov kognitivne slovnice (Langacker 1991: 19) je konvencionalno upodabljanje oz. konstruiranje prizora (imagery/scene construal). Tj. človekova zmožnost, da isto situacijo konstruira na različne načine; med razsežnosti konstruiranja pa sodijo po Langackerju (1995: 20–28) profiliranje, stopnja konkretnosti/shematskosti, perspektiva in vedenje o okoliščinah (background). Zdi se, da so ti načini upodabljanja v precejšnji meri univerzalni za vse jezike, v določenih vidikih pa so kulturno/jezikovno specifični – razlika je opazna v izbiri jezikovnih sredstev za izražanje določene semantične vsebine. Govorec danega jezika razpolaga z določenim jezikovnim in širšim enciklopedičnim vedenjem (vedenjem o svetu)², ki ga aktivira tako v procesu razumevanja kot pri produkciji. Po Taylorju (2002: 42–43) koncept ni zgolj mentalna podoba, ki jo govorcju vzbuja določen izraz, temveč način kategorizacije, npr. poznati koncept ČRN, pomeni vedeti, kaj je barva. Langacker (1995: 18) za tovrstno vedenje, glede na katerega so določene (in tudi opisljive) semantične strukture, uporablja termin kognitivna področja (cognitive domains). Kognitivisti torej izpostavljajo izkustveni realizem, ki temelji na oblikovanju resničnosti v skladu s človekovo izkušnjo. Pri spoznavanju, opisu stvarnosti izhajajo iz koncepcije naravnih (prototipskih) kategorij, ki nimajo ostrih meja in so notranje organizirane s stopnjevito pripadnostjo členov (Kržišnik 2004). V jeziku se zrcalijo vsa družbena izkustva, ki omogočajo človeku, da s pomočjo jezika in v jeziku oblikuje izraze o obstoječi podobi stvarnosti ter jo tudi vrednoti. Pri tem je važno poudariti, da vsebuje pomenska ravnina jezika pogosto tudi posebno skrite, družbeno ustaljene načine kategoriziranja in vrednotenja stvarnosti, ki se pokažejo v jezikovnih simbolih, podobah, metaforah, torej tudi v frazeologiji.

1.1 Metafora in simbol v kognitivni semantiki

1.1.1 Pri opredelitvi kognitivne teorije metafore se opiramo na izsledke kognitivne semantike, zlasti na pojmovanje metafore pri Lakoffu in Johnsonu³. Po tem pojmovanju je metafora del »vsakdanjega« jezika, kar pomeni, da je (običajno) izražena s konvencionalnimi sredstvi, med katera spadajo tudi frazemi. Metafora je tudi del našega konceptualnega sistema, najprej je torej del mišljenja. Kognitivisti jo razumejo kot sredstvo, ki omogoča, da razumemo in doživljamo eno izkušnjsko področje s pomočjo drugega izkušnjskega področja (tj. manj konkretne pojme v okviru bolj konkretnih). Temelj

² Prim. tudi termine okvir, prizor (Fillmore; Minsky), skript (Schank, Abelson), kognitivno področje (Langacker), idealizirani kognitivni modeli (Lakoff), koncept (Taylor), kontekst (Malinowski) itd. gl. Bańcerowski 2002: 316–361.

³ Lakoff in Johnson, *Metaphors We Live By*, 1980; *Conceptual Metaphor in Everyday Language*, 1981, 286–325; G. Lakoff, 1995: *The contemporary theory of metaphor* (1995)/Sodobna teorija metafore, 1998, 271–330.

metaforičnosti je torej konceptualna metafora, ki je izhodišče, iz nje jezik izpeljuje različne jezikovne izraze, ti so metaforični izrazi, npr. frazeološke besedne zveze, stavčni frazemi, pregovori. Izbira možnih preslikav ni poljubna, temveč je pogojena s človekovo fizično in kulturno izkušnjo. Metaforo lahko pojmuje kot znak, katerega podstavo tvori podoba, je torej »image«, podoba v širšem smislu, ki je po svojem bistvu zelo blizu ikoničnosti. Pomen metaforično motiviranih frazemov je prepoznaven že pri prvem slišanju/branju, ker jih je mogoče interpretirati na osnovi vsakdanjega vedenja, poznavanja okvira ali konteksta (npr. *dobiti črno na belem*) oz. na osnovi poznavanja določenih konceptualnih struktur (za razliko od razumevanja simbolov, ki predpostavlja določeno vednost o simbolih, prim. (Dobrovol'skij 2002: 36), ki nam omogočajo ujeti in doumeti tisto, kar se nahaja onkraj naših konceptualnih zmožnosti.

Lakoff in Johnson (1980: 14–32) ločujeta tri tipe konceptualnih metafor: strukturalne, orientacijske in ontološke. Pri strukturalnih metaforah en koncept vpliva na metaforično strukturo drugega koncepta. Med procesom metaforizacije izpostavimo določene vidike konceptov (npr. linearnost v frazemu *rdeča nit* < MIŠLJENJE JE LINEARNI PROCES), druge pa potiskamo v ozadje. Orientacijske metafore so povezane s prostorskimi kategorijami, npr. MALOVREDNO JE DOL (*ne biti vreden toliko, kolikor je črnega za nohtom*). O ontoloških metaforah govorimo tedaj, kadar neki koncept dojemamo kot stvar ali snov (JEZA JE VRELA TEKOČINA). Avtorja med ontološke metafore uvrščata tudi konceptualne metonimije (npr. *rdečica obliti koga* < PORDELOST OBRAZA). Konceptualne metafore so univerzalne ali vsaj blizu univerzalnosti ali pa so jezikovno/kulturno specifične: pojmovna metafora v zvezi z jezo JEZA JE PRITISK V POSODI je univerzalna⁴: vrela tekočina pritiska na stene posode oz. na podlagi pojmovne korespondence na človeško telo. To dokazujejo pojmovne metonimije, ki so povezane z jezo: rast telesne temperature, nastajanje notranjega pritiska, kombinacija obeh je pordečitev obraza/vratu, npr. *biti rdeč od razburjenosti, rdeč kot puran – elvörösödik a méregtől, vörös, mint a pulyka*. Njihov metonimični značaj omogoča, da z referiranjem nanje lahko govorimo tudi o jezi (na osnovi razmerja vzrok-posledica) oz. v tem primeru stoji fiziološki proces namesto jeze kot čustva. Fiziološki procesi, ki so kodirani v jeziku kot metonimije, omogočajo, da govorniki različnih jezikov na podoben način, tj. v obliki pojmovne metafore POSODA POD PRITISKOM konceptualizirajo jezo oz. prepoved, npr. PREPOVED JE OVIRA, KI NASTOPI MED GIBANJEM (npr. *prižgati rdečo luč za kaj*).

1.1.2 Simbol je prav tako kognitivna kategorija. Simboli v jeziku niso samo retorični okras, ampak tako kot metafore prepletajo naš vsakdanji jezik in vplivajo na naše perspektive dojemanja stvarnosti. Podelitev simbolnega statusa kaki prvini stvarne entitete v določeni kulturi je pogosto arbitrarna (tako je npr. ogenj lahko simbol 'življenja', a tudi 'smrti, uničenja'). Po Arutjunovi (1988) se simboli nahajajo med metaforo in znakom (v smislu arbitrarne semiotične entitete), njihova interpretacija na ikonični bazi je le delno mogoča, največkrat jih je mogoče doumeti na podlagi »dogovora«, konvencije. Lotman (1992) definira simbol kot znak, katerega vsebinski plan je hkrati

⁴ Prim. Z. Kövecses, *A metafora a kognitív nyelvészeten*, 1998: 50–83).

znak nekega drugega reda: vsebina (1) služi za izraz neke nove vsebine (2), pri tem je vsebina (2) kulturno pomembnejša kot vsebina (1). Simbol kot izraz in vsebina je za Lotmana »tekst« z lastnim avtonomnim smislom in mejami, to pomeni, da ga je mogoče zlahka izluščiti iz njegovega semiotičnega konteksta. Tako pojmovanje simbola se prekriva s pojmom simbola v jeziku (tudi v frazeološki enoti/FE): jezikovni simbol je znak znaka, jezikovna realizacija že semiotizirane entitete. Jezikovni simbol je znak, ki na eni strani, v primarni interakciji, kaže na predmetnostno entiteto, npr. leksem *črn* na črno barvo (= vsebina1), po drugi strani pa vsebina (1) služi kot izraz za novo vsebino (2), v kateri leksem *črn* v specifičnem kontekstu, v FE (npr. *črna ovca*), pomeni 'slab', 'izjema'. Posamezni jezikovni simboli se lahko pojavljajo v različnih pomenih, simboličnih funkcijah.

S semiotičnega vidika je za simbol značilna delna ikoničnost in arbitrarnost, oboje pa temelji na že motivirani konvenciji: nekateri simboli so neposredno prepoznavni na podlagi ikoničnosti (*imeti črne roke*), mnogi pa učinkujejo arbitrarno (npr. *sárgaház* »rumena hiša« 'norišnica' v madžarskem kulturnem kontekstu). Tudi jezikovne simbole zaznamujeta ikoničnost in arbitrarnost, npr. pri leksemu ZELEN v FE *biti zelen*, v pomenu 'nezrel', je ikoničnost razvidna iz povezave z nezrelo rastlino, jezikovni simbol pa je lahko tudi povsem arbitraren, pa vendar tudi konvencionaliziran, če npr. ČRN v določenem frazeološkem kontekstu izraža koncept 'intenzifikacije: 'zelo': *plačati (kdo), da bo ves črn*. Interlingvalne divergence oz. konvergence v pojmovanju simbolov niso vedno napovedljive, ni jih mogoče vedno razložiti na podlagi kulturne in arealne bližine jezikov, pa tudi ne z genetsko in tipološko sorodnostjo. Posamezne funkcije jezikovnega simbola lahko zelo divergirajo tudi znotraj sorodnih jezikov, lahko pa izkazujejo tudi konvergenco med različnimi jeziki. Jezikovne/kulturne skupnosti razpolagajo z določenim (latentno obstoječim) fondom simbolov in z ustreznim vedenjem o simbolih. Pri rabi frazemov se simbolično vedenje na splošno ne reflektira zavestno, vendar pa je odločilno udeleženo pri motiviranosti FE.

Jezikovni simboli so lahko besede oz. njihovi podstatni koncepti za stvari iz človekovega okolja, tudi barve. Mnogi jezikovni simboli so hkrati tudi simboli v »svetu«, torej tudi kulturni simboli. Jezikovnim in kulturnim simbolom je skupno to, da kažejo v svojem drugotnem pomenu na nekaj drugega, česar prvotni pomen ne vsebuje, prvotni in simboliziran pomen pripadata različnim sferama, npr. črna barva simbolizira abstraktno vrednost, tj. negativno vrednotenje (ČRN: 'slab', 'žalost', 'nesreča'), ta pomen je splošno mentalno prisoten v večini jezikov, tudi v slovenščini in madžarščini, torej v obravnavanem prostoru velja za krepki kulturni simbol (Dobrovol'skij 2002: 56).

1.2 Premise kontrastivne frazeologije

1.2.1 Medjezikovna dinamika stikov in vplivanja v srednjeevropskem prostoru se najbolj kaže v leksiki, tako tudi v frazeologiji. Toda na tem področju pogrešamo primerjalno in protistavno zastavljene raziskave za slovenščino in madžarščino, saj ni temeljitejših protistavnih raziskav in študij o frazeologiji obeh jezikov. Frazeologija slovenskega jezika je v primerjavi z madžarsko frazeologijo tudi leksikografsko skromno

obdelana⁵. Pregled slovarjev obeh jezikov je pokazal, da frazeološke enote/frazemi (FE) pogosto presegajo meje posameznega jezika in so torej medjezikovni oz. imajo nadnacionalni značaj. V ospredju protistave slovenskih in madžarskih frazemov je vprašanje ekvivalentnosti, posebej pa kognitivno-pragmatična razsežnost tvorjenja in razumevanja frazeoloških poimenovanj. Novejša spoznanja o medjezikovnih primerjavah frazemov prinašajo dejstva o nekaterih univerzalnih lastnostih frazeologije v posameznih jezikih v okviru skupnega kulturnega prostora ter o načelni skladijski in pomenski modelnosti teh jezikovnih pojavov. O univerzalnosti in modelnosti frazeoloških poimenovanj v slovenščini in madžarščini razmišljam v nadaljevanju prispevka in za ponazoritev navajam skupino frazemov z jedrno sestavino »črna in bela barva«. Glavni vir za jezikovno predstavljanje barv (tj. prek metaforike, simbolike v frazeologiji) v slovenščini je bilo gradivo SSKJ ter dvojezični splošni in eno-/dvojezični frazeološki slovarji, v madžarščini pa madžarski razlagalni slovar, splošni dvojezični ter eno-/dvojezični frazeološki slovarji⁶; za razlaganje pomena barvnih poimenovanj pa monografije o barvni simboliki⁷.

1.2.2 Pri frazeosemantičnih poljih (metapomenih) znotraj posameznih funkcij se najprej predstavijo FE, ki interlingvalno izkazujejo visoko stopnjo ekvivalentnosti (ustreznosti), dobesedni prevod (v dvojnem narekovaju) FE se navaja tedaj, kadar se sestavinska struktura frazemov v izhodiščnem slovenskem (L1) in ciljnem madžarskem jeziku (L2) razlikuje, semantična eksplikacija FE pa se navaja v enojnem narekovaju. Ekvivalentno barvno poimenovanje v primerjanih jezikih podajam s simboli: BL1=BL2 oz. BL1≠BL2; če se koncept črne oz. bele barve v enem od jezikov poimenuje z dvema poimenovanjema: B1L1, B2L1 – B1L2, B2L2, nebarvne sestavine frazema so pojmovane kot spremljevalne SSL1 – SSL2 in primerjalne sestavine PSL1 – PSL2, pomenska ekvivalentnost FE se shematsko ponazarja kot PL1 ≠ PL2.

1.2.3 O pomenu FE je mogoče govoriti vsaj s treh vidikov: (a) z vidika stopnje udeležnosti pomena sestavin v celovitem pomenu FE, tj. z vidika prepoznavnosti pomenske motiviranosti; (b) z vidika prisotnosti zunajjezikovnih okoliščin glede na predmetnosti denotat FE, (c) z vidika strukturiranosti pomenske razlage po načelni

⁵ Poleg frazeoloških gnezd v splošnem SSKJ (1991) in navedb najfrekventnejših frazemov v splošnih dvojezičnih slovarjih (Bernjak 1995, Hradil 1996), imamo še *Frazeološki slovar v petih jezikih* J. Pavlice (1960) in *Frazeološki slovar slovenskega jezika* J. Kebra (2004); v madžarskem prostoru je frazeologija obširneje obdelana, za ta prispevek je relevanten splošni razlagalni slovar *A magyar nyelv értelmező szótára* (1984), enojezični frazeološki slovarji (O. Nagy 1976, Forgács 2003) ter dvojezični *Magyar-szlovén frazeológiai szótár* (Madžarsko-slovenski frazeološki slovar) F. Mukicsa (1993), ki pa je metodološko in jezikovno neustrezen.

⁶ SSKJ (1991), *A magyar nyelv értelmező szótára* (1984), J. Pavlica (1960), J. Keber (2004), Mukics (1993), O. Nagy (1976), Forgács (2003).

⁷ A. N. Kovačev, *Govorica barv*, 1997, J. Itten, *Kunst der Farbe*, 1987; H. Biedermann, *Knar's Lexikon der Symbole*, 1989; H. Frieling, *Mensch und Farbe. Psychologische Bedeutung und Wirkung von Farben für Kontakt und Kommunikation*, 1981, E. Heller, *Wie Farben wirken. Farbpsychologie, Farbsymbolik. Kreative Farbgestaltung*, 1989, K. Hunkel, *Die Kraft der Farben*, 1996; D. Dobrovol'skij, *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*, 2002.

modelnosti. Jedrni del korpusa predstavljajo FE, ki ne izkazujejo razvidne pomenske povezave glede na pomen sestavin, ki jih tvorijo, ter FE, katerih pomenska prepoznavnost je glede na sestavine v zgradbi posredna (simbolična, metaforična, metonimična).

2 Vloga barve v kulturi in frazemih

2.1 Pri zaznavanju realnosti so izredno pomembni predvsem oblika in relief predmeta ter njegov odnos do drugih predmetov. Barva ima pri tem odločujoč globlji pomen, saj je njen vpliv zelo razprostranjen v različnih sferah človekovega psihičnega (predvsem čustvenega) dogajanja (Kovačev 1997: 10). V procesu konceptualizacije barve so barvo ločili od njenega naravnega fizičnega nosilca ter jo s poimenovanjem identificirali kot abstraktno kvaliteto, ki ima relativno utrjeno strukturo. Barva kot naravni fenomen ni nosilka nobenih pomenskih struktur, ki bi vodile v pojmovni svet. Njen pomen temelji na primerjavi (aluzivna pomenska relacija) ali na dogovoru (konvencionalna pomenska relacija) (Frieling 1981).

Jezikovne/kulturne skupnosti se močno razlikujejo po svojem odnosu do barv ter po določanju njihove relativne teže pri spoznavanju in ocenjevanju konkretne stvarnosti. Barva je močno povezana s človekovim duhovnim in socialnim življenjem, zato ima simbolika barv pomembno vlogo v vseh oblikah njegove kulturne dejavnosti. Simbolika barv se včasih bolj, včasih manj skladno jezikovno udejanja v posameznih jezikih. Na človeka kot psihofizično bitje imajo barve sicer zelo močan vpliv, vendar se njihove bogate pomenske implikacije do konca izoblikujejo šele skozi njihovo artikulacijo znotraj določenih prostorsko-časovnih dimenzij. Toda ne glede na konkretno sociokulturno okolje različnih magičnih, religioznih in drugih področij človekove kulturne dejavnosti, je mogoče simboliko barv pojmovati kot izraz nekega univerzalnejšega principa oz. nekakšnega občečloveškega občutenja univerzuma (Kovačev 1997: 30).

2.2 Na človekovo jezikovno podobo sveta vpliva poleg objektivnega tudi semiotiziran svet. Tako pomeni ČRNA barva v evropskem kulturnem prostoru nekaj slabega. Take predstave o črni barvi pripadniki kulturnih skupnosti ne oblikujejo na podlagi lastnih izkušenj z barvo, ampak pogosto na podlagi že obstoječih simbolizacij v različnih semiotičnih sistemih. Pri takih simbolizacijah je kot semiotični sistem udeležen tudi jezik. Predstava, da črna barva upodablja nekaj slabega, kakor se to tudi reprezentira v semiotičnem sistemu jezika, se zdi, da temelji na univerzalnem vedenju o svetu, da je črna barva nosilka negativnih konotacij. Metaforika, simbolika in frazeologija barv je odvisna tudi od tega, kakšno resnično vlogo je imela ali ima določena barva v življenju nekega naroda, kulturnega okolja; tako je metaforika in frazeologija primarnih barv precej podobna v jezikih srednjeevropskega kulturnega prostora, kamor spadata tudi slovenščina in madžarščina. Kontrastivna frazeologija omogoča interlingvalno in interkulturno razkrivati tako konceptualne strukture barv kakor tudi njihove simbolne in metaforične funkcije v frazemih.

2.3 Glede kognitivne obdelave frazemov je izredno pomembna tudi pomenska motiviranost frazemov. Izkustveni realizem (Lakoff in Johnson 1980) opredeljuje pomen

v okviru utelešenja, v okviru kolektivnih bioloških sposobnosti in naših fizičnih ter družbenih izkušenj. Če npr. besedni pomen BEL uporabljamo za pomen 'odkritosrčen, pošten', to ni zgolj jezikovno dejstvo, ki nekaj pove o kulturni skupnosti, v kateri živimo. Ta kulturna skupnost vidi belino kot tisto, ki metaforično in/ali simbolično nadomešča odkritosrčnost ali moralno čistost. Sistem metaforične rabe barvnih izrazov ni utemeljen v sistematični korelaciji med barvami in moralno v realnem svetu, vendar pa je kljub temu prisoten v govornih jezikovnih in kulturnih modelih. »Jezikovna kategorizacija ni odvisna zgolj od našega poimenovanja razlik, ki obstajajo v svetu, temveč tudi od našega metaforičnega in metonimičnega strukturiranja našega zaznavanja sveta (Sweetser 1990: 9).

2.4 FE so lahko motivirani na podlagi oblike ali pomena. Pri oblikovni motiviranosti je semantična transparentnost celotnega frazema dodatno motivirana s strukturo frazema, npr. v primerjalnih FE ima sestavina, ki stoji za primerjalnim veznikom (kot, kakor; mint), funkcijo intenzifikacije. Pri motiviranosti FE na podlagi pomena pa je potrebno razlikovati med metaforično in simbolno motiviranostjo. Barvna poimenovanja se v metaforični funkciji lahko pojavljajo na podlagi ikoničnosti (*biti kdo še zelen*)⁸ ali na podlagi konceptualne podlage, ki jo lahko opišemo z instrumentarijem kognitivne semantike: okvir, scenarij, metaforični model in konceptualna metafora.

2.4.1 Kognitivno modeliranje metaforične motiviranosti temelji na aktiviranju védenja, ki ga priključijo določena besedna zveza, ne pa na dobesedni interpretaciji te besedne zveze, torej ne gre za prenos pomena, temveč za operacije z vedenjskimi strukturami, tj. za projiciranje relevantnega védenja o izhodiščni domeni (Lakoff in Johnson 1980) na ciljno domeno. Inferenco omogoča poznavanje ustreznega okvira ali scenarija. Npr. za interpretacijo FE *pokazati rdeči karton komu* je pomembno poznavanje procedure 'kazanje rdečega kartona pri nogometu', ki ni vedno izkušnjsko, ampak je z učenjem pridobljeno vedenje. V rdeči barvi pa je hkrati prisotna tudi njena simbolična vrednost (pomembna, vpadljiva barva).

2.4.2 Na podlagi konceptualne metafore je mogoče razkriti relevantne motivacijske specifičnosti tudi pri FE z barvno sestavino. Predpostavljamo, da obstaja neka izvorna domena/izvorni pojem (konceptualna metafora), ki omogoča lažje razumevanje ciljne domene/ciljnega pojma (npr. ciljni pojem je 'jeza': *biti rdeč od jeze*, izvorni pojem pa VRELA TEKOČINA). Abstraktne pojme bi velikokrat težko razumeli brez takih konceptualnih metafor. Metafora v kognitivnem jezikoslovju pomeni sistem korespondenc/preslikav med entitetami dveh pojmovnih domen. Konceptualna metafora ni propozicija (zaznamujemo jo z velikimi tiskanimi črkami), ampak njen, s pojmovnimi korespondencami konvencionaliziran sistem (Kövecses 1998: 54). Védenje o metaforah pomeni za govorce poznavanje teh korespondenc.

⁸ Prim. P. Henle (ur.), *Language, Thought, and Culture*, 1958: 173–195.

2.4.3 Simbolna motiviranost je značilna za tiste FE, v katerih barvne sestavine kot relativno samostojne semantične entitete v svoji sekundarni znakovni funkciji prispevajo k oblikovanju celovitega frazeološkega pomena. Pri obdelavi teh frazemov se aktivira vedenje prav o teh sekundarnih pomenih, ki bi ga lahko označili kot »vedenje o simbolih« (prim. Eismann 1989: 89). Tako je na podlagi intuitivnega vedenja o simbolnih pomenih črne barve motiviran FE s sestavino ČRN, ki je simbolno povezan s pomenom 'slab' (*imeti črno dušo* 'biti zloben').

3 Bela in črna barva v slovenski in madžarski frazeologiji

3.1 Pomenske implikacije bele barve

BELA v fizikalnem smislu sploh ni barva, ampak pomeni mnogo več (skozi prizmo se namreč razbije v celotni barvni spekter). Bela je nosilka vseh pozitivnih pomenskih implikacij in kot taka lahko obstaja le s svojim nasprotjem, tj. s črno barvo. Ponazarja začetek v nebesnih višavah, medtem ko ČRNA simbolizira konec pod zemljo. Na ravni njenih pomenskih implikacij se antagonistični odnos med belo in črno barvo ujema z bojem med dobrim in zlom. Besedne zveze s pridevnikoma bel – črn se pomensko pogosto izključujejo, pomenska dihotomija se vzpostavlja z obema pridevnikoma, npr. *bela magija – črna magija, bele ovce – črna ovca, bele duše – črne duše*. V politiki pomeni bela barva kapitulacijo (metaforično sovпада z izničenjem barvitosti, z brisanjem bojnih barv ter s popolno, dokončno praznino); označuje pa tudi politično gibanje – simbolizira absolutno monarhijo. Kulturno pogojene simbolične implikacije bele barve so povezane z njenimi pozitivnimi pomeni, saj simbolizira popolnost, dobroto ali celo idealnost, simbolizira pa tudi resnico (*bela laž* 'vljudnostna laž'), enopomenskost, nevtralnost, poštenost, točnost. Bela je zaradi svojih fizičnih atributov simbol skrajne čistoče in neomadeževanosti, saj se na beli podlagi pozna vsak madež. Bela je tudi najsvetlejša in najlažja med vsemi barvami; zaradi lahkotnosti, ki jo implicira, jo pogosto povežemo z različnimi duhovi, strahovi in prikaznimi. Bel je tudi sneg, zato belo barvo povežemo tudi s hladom (prim. *bela smrt* 'smrt zaradi podhladitve').

3.2 Pomenske implikacije črne barve

ČRNA je med vsemi barvami najbolj negativna: je barva teme in noči, ki ju občutimo kot grozečo. Črna pomeni tudi odsotnost svetlobe oz. negacijo barve. Zasičena je z negativnimi konotacijami. Asociiramo jo s temo in umazanijo, z zlom in hudobijo (prim. *črna magija*), a tudi s smrtjo, žalovanjem in brezupom ter s praznino. V politiki simbolizira skupaj z rdečo brutalnost, grožnjo, moč in hrup (prim. barvo fašističnega gibanja v Italiji, npr. *črnosrajčniki*). S pridevnikom črn v FE pogosto označujemo prepovedane dejavnosti; črna je tudi barva skrivnih organizacij ter konzervativnih, cerkveno orientiranih strank. Črna je tudi barva nesreče, surovosti, prostaštva in negativnih občutij, zlasti pesimizma. V kombinaciji z rumeno simbolizira negativna občutja: egoizem, krivdo, nezvestobo, laž. O črni in beli lahko govorimo le tedaj, ko izhajamo iz lastne (notranje) sivine (Kovačev 1997: 98) in pri tem nikoli ne dosežemo absolutno

ničelne točke. Zato sta bela in črna barva simbola onostranskega sveta. Pri črni barvi je od vseh barv najbolj opazna prekrivnost med jezikovnim in kulturnim simbolom. V obravnavanih kulturah prevladuje njena negativna konotacija, npr. zli ljudje naj bi imeli *črno srce*. Črn simbolizira tudi moralno slabost in nesrečo.

3.3 Frazemi z barvno sestavino bel – fehér

V procesu frazeologizacije je odločilna t. i. semantična deaktualizacija referenčnih pomenov leksema. Od stopnje semantičnega prenosa sestavin FE je odvisen tudi njihov prispevek h globalnemu pomenu FE, odločujočo vlogo v procesu frazeologizacije pa ima t. i. semantična dominanta, ki naj bi predstavljala center motivacijske baze FE, kljub dejstvu, da je pomenski center pogosto težko določljiv, saj obstajajo FE, v katerih imata dve sestavini enak semantično-asociativni potencial, kot npr. *bel* in *vrana* v FE *biti bela vrana – fehér holló*.

3.3.1 Ikonično motivirani frazemi

Ikonično motivirani frazemi temeljijo na psihofiziološkem učinku in optičnem vtisu bele barve, ki se mu pogosto pridružuje še funkcija okrepitve pri frazeološkem ubesedovanju barve obraza ali telesa:

- (a) 'lep, čist, zelo bel (obraz, telo)'

bel kot mleko – fehér; mint a tej/fehér; mint az aludtej, »bel kot mleko/kot kislom mleko«

bel kot sneg – fehér; mint a (frissen esett) hó, »bel kot (sveže zapadel) sneg«.

V nekaterih madžarskih FE se pojavljajo primerjalne sestavine (PS2), ki v slovenskih FE niso relevantne, npr. PSL1 ≠ PSL2 (batist/platno/labod/alabaster/lilija):

fehér; mint a patyolat/gyolcs/hattyú/alabástrom/liliom 'čisto bel, snežno bel'.

- (b) 'bled', 'bolan': PSL1(stena, smrt) ≠ PSL2 (mész »apno«, kísértet »prikazen«, hulla »truplo«)

bel kot zid/stena – fehér; mint a fal/mész »bel kot stena/apno«, 'zelo bel, bled'

bel kot smrt – fehér; mint a kísértet/ mint egy hulla 'zelo bled';

- (c) 'take barve kot osnovna barva'

beli kontinent – fehér kontinens 'Antarktika'

beli menihi – fehér barát 'belo oblečeni menihi, cistercijanci'

Bela hiša – Fehér Ház 'sedež predsednika ZDA v Washingtonu';

- (č) 'svetel', 'siv, imeti skrbi'

bela rasa – fehér ember 'človek svetle polti'

beli lasje – fehér haj 'zelo svetli, sivi lasje'

BL1 (bel kot podstava) : BL2 (ösz »siv«, družljiv samo s samostalnikom lasje, brada)

beliti lase kdo komu – ősz haját szerez vkinek vki 'povzročati komu veliko skrbi'.

Frazema je mogoče interpretirati tudi na podlagi okvira in konteksta: vedenja o človeškem telesu in o tem, da skrbi povzročajo sive lase.

3.3.2 Simbolno in metaforično motivirani frazemi

Med najpomembnejše frazeosemantične pomene bele barve spada simbolni pomen 'dober, pozitiven', ki se manifestira v različni aspektih pozitivne konotacije. Pogosto se povezuje z 'resnico', 'poštenostjo' in 'nedolžnostjo, redkeje s 'splošno pozitivnim'. Simbolne funkcije bele barve se najočitneje pokažejo v kontrastu s črno barvo. Nasprotnje med belo in črno barvo predstavlja interpretacijsko bazo za simbolne funkcije 'dobrega' in 'zla'.

(1) Pozitivne konotacije bele barve se pojavljajo v konceptu 'odkritost', 'jasnost', 'nedolžnost', 'dovoljenost', 'idealnost:

(a) 'odkrit, jasen, nedvoumen': BL1 (bel) ≠ L2 ne-barva (fényes »svetel«)

V teh FE pridevnik bel intenzivira pomen spremljajoče sestavine (samostalnika), madžarski ustrezniki se ne izražajo z barvno sestavino, temveč s sestavinama »svetel« ali »svetloba«, ki sta prav tako konceptualni del bele barve:

ob/pri belem dnevu – fényes nappal 'podnevi, javno, ne skrivaj'

biti kaj jasno kot beli dan – világos, mint a nap/ vakablak (svetel kot dan, antonimno, »svetel kot slepo okno«

zagledati beli dan kaj – napvilágot lát vmi 'iziti';

(b) 'nedolžen, čist'

imeti belo dušo kdo – fehér lelkű vki

fehér, mint a liliom '«bel kot lilija» 'moralno čist'.

V teh FE se bel asociira z 'dobrim', vendar je tu sinkretično povezan s 'čistostjo', iz česar sledi inferenčna baza za 'značajsko čistost' ali 'nedolžnost'.

(c) 'čist', 'svečan'

bela miza – fehér asztal 'svečano pogrnjena miza';

(č) 'dovolitev', 'privolitev'

felszáll a fehér füst, «dvigniti se bel dim«, 'priti do kakega sporazuma, odločitve'.

Madžarski frazem »dvigne se bel dim« nima v slovenščini korespondentnega frazema, medjezikovni ustreznik je lahko parafraza ali frazem s kako drugo jedrno sestavino.

(d) 'idealen'

princ na belem konju – herceg a fehér lovon vki 'idealen mož'.

(2) Negativne konotacije bele barve se pojavljajo v konceptu 'slab', kamor spadajo različni simbolno in metaforično utemeljeni koncepti ('neznan', politično motivirani koncepti), pogosto se izražajo v kontrastu s črno barvo (npr. *ne biti ne belo ne črno – sem nem fehér, se nem feketé*).

(a) 'nepopisan', 'neizpolnjen'

bele lise na zemljevidu – fehér föld a térképen 'neraziskano ozemlje, območje';

(b) 'slab', moralno pokvarjen': PL1≠PL2

imeti bela jetra kdo 'biti zelo trdoživ; vdova, ki je spravila v grob že več mož; babjek' – *fehér a mája vkinek* 'spolno nezadovoljiva ženska';

(c) 'drugačen', 'slab'

biti bela vrana kdo – vki fehér holló 'redék, izjema';

(č) 'jezen', 'zloben': BL1 – nebarvna FE v L2 oz. obratno:

belo/z belim pogledati kdo koga – mérgesen néz vki vkire, »jezno pogledati koga« 'jezno'

kimutatja a foga fehérjét vki »pokazati belino zob« – *pokazati zobe* 'razkriti svojo pravo naravo, zloben namen';

(d) 'smrt': FE BL1 : FE BL2, nefrazeološki ustreznik (metaforična zloženka »mraz+smrt«)

ta bela s koso – a fehér kaszás, »beli kosec«, 'smrt'

bela smrt – fagyhalál 'smrt zaradi ozeblosti'.

V slovenskem frazemu se pomen asociira z mrazom, ki je bel, v madžarščini pa s posledico belega mraza in se izraža s posebitvijo.

(e) 'slab', 'čvekav', 'slabš. »ženska«

fehéret köp, »pljuvati belo«, 'veliko/nepomembnosti govoriti'

fehércseléd, fehérnép, »bela služkinja, belo ljudstvo«, 'ženske'.

V slovenščini besedna družina bel niti simbolično niti metaforično ne izraža te funkcije, slovenski ustrezniki madžarskih FE so funkcionalno pomensko ekvivalentne FE z drugačno sestavinsko in konceptualno strukturo (*pletencičiti s pete v deveto*) ali parafraza. Bela barva pa ima lahko tudi v slovenski frazeologiji konotacije, ki spadajo v koncept 'slab':

(f) 'pijan': FE BL1 – parafraza v L2

videti bele miši – rászeg, és ennek következtében látomásai vannak »pijan je in zaradi tega ima prividek«;

- (g) 'kaznivo dejanje': L1 parafraza : FE BL2
fehérgalléros bűnözés/ő, »kriminal/ec z belim ovratnikom««, 'gospodarski kriminal oz. oseba, ki se s tem ukvarja'.

(3) Politične konotacije bele barve

- (a) 'desničarji, protirevolucionarji'
bela garda – fehér gárda 'protirevolucionarna organizacija med državljansko vojno po oktobrski revoluciji; med NOB v Sloveniji';
- (b) 'predaja'
izobesiti belo zastavo – kitüzi/kiteszi a fehér zászlót 'predati se, priznati poraz, nemoč';
- (c) 'uradno'
bela knjiga – fehér könyv 'uradna zbirka dokumentov o aktualnih političnih/gospodarskih dogodkih';
- (č) 'neuradno'
fehér asztalnál/asztal mellett, »pri beli mizi«, 'zaupno, neuradno'.
V madžarščini implicira FE *pri beli mizi*, analogno FE *pri zeleni mizi*, še dodatni pomen 'neuradno', ki v slovenskem FE ni prisoten.

(4) Frazemi, ki temeljijo na kontrastu BEL – ČRN

Simbolne funkcije bele barve so prepoznavne zlasti iz kontrasta s črno barvo. V obeh jeziki je sorazmerno veliko FE, v katerih se pojavljata pridevnika bel in črn – ti izkazujejo visoko stopnjo prekrivnosti v sestavinah in pomenu, npr. *ne biti ne belo ne črno – sem fehér, sem fekete*, v nekaterih pa obstaja samo določena korelacija s črno barvo, interpretacija teh FE predpostavlja poznavanje tega kontrasta. Bela barva se pojavlja pretežno v simbolni funkciji dobrega, v nasprotju s črno, ki pomeni slabo. Pri tem ima svojo vlogo tudi kontrast med obema ekstremno različnima barvama:

- (a) 'slabo predstaviti kot dobro oz. obratno'
a fehéret is feketének mondja, »tudi belemu pravi črno« 'potvarja dejstva, laže'.

Kontrast med črno in belo barvo predstavlja v tem primeru interpretacijsko bazo za simbolno funkcijo dobrega in zla.

- (b) 'neizrazito', 'nejasno'
ne biti ne belo ne črno – sem fehér, sem fekete 'ni jasno, ni enoumno';

- (c) 'nasprotovanje'
Če pravim jaz, da je belo, trdi on, da je črno – Ha akarom fehér, ha akarom fekete 'mnenji se razlikujeta/si popolnoma nasprotujeta';

(č) 'molčanje'

ne črhñiti/reči/ziniti ne bele ne črne – nem mond se fehéret, se feketét 'molčati'.

Črno-beli kontrast v FE pa ni vedno simbolno motiviran, temveč metaforično z okvirom in kontekstom, tj. z vedenjem o papirju in tiskarskem črnilu:

(d) 'neizpodbitno', 'popolnoma'; 'pismeno'

(dobiti/dokazati kaj) črno na belem – fehéren – feketén / feketén – fehéren meg van írva 'enoumno'.

Na podobnem kontrastu in konceptualni podstavi temeljijo tudi pregovori:

Tudi črna kura daje bela jajca – Fekete tehénnék is fehér a teje, »Tudi črna krava daje belo mleko.« 'vsí poklici so enakovredni';

L2 črn-bel : L1 zelen-bel

Fekete karácsony, fehér húsvét – Zelen božič, bela velika noč 'če o božiču ni snega, je o veliki noči';

(e) 'polariteta bele in črne barve'

V nekaterih FE se pridevnika bel in črn pojavljata brez vrednostne konotacije 'dober', 'slab', simbolizirata predvsem polariteto med barvama. Kdor ni zmožen razlikovati takih ekstremnih barv, je zelo neumen: *összekever feketét fehérrel, »pomešati črno z belim«, 'osnovnih stvari ne razlikuje'.*

3.4 Frazemi z barvno sestavino črn – fekete

V slovenski in madžarski frazeologiji je sestavina ČRN izredno produktivna in kaže visoko stopnjo konvergentnosti tako v metaforični kot v simbolni funkciji. Visoka stopnja prekrivnosti zaznamuje tudi ikonično, z optičnim vtisom, motivirane FE.

3.4.1 Metaforično/ikonično motivirani frazemi

Metaforično pripisovanje pomena obsega dve sestavini: (1) semantično razlikovanje med dvema ravnema pomena in (2) opozicijo na eni od teh ravnin. V metaforičnem kontekstu izraz ČRN ne označuje črnih ljudi in jih ne uvaja zaradi primerjave, v tem kontekstu deluje tako, da pomeni le svoje konotirane značilnosti. Torej v njih obstaja neka ikonična prvina: FE poimenuje nekaj, misleč na kaj drugega. Ikonična prvina pa ni predstavljena, temveč preprosto opisana:

(a) 'take barve kot osnovna barva', 'zelo temne barve':

*črn kot oglje/saje/smola/vran – fekete, mint a holló/korom/a szurok/a tinta
črn kot noč – fekete, mint a sötét éjszaka, »črn kot temna noč« 'zelo temen'
črni kontinent – a fekete kontinens 'Afrika'
črno zlato – fekete arany 'nafta'.*

V madžarščini obstaja niz primerjalnih FE z zelo različno spremljevalno sestavino, ki se v slovenščini lahko kalkirajo ali podajo s parafrazo, npr. *fekete, mint a föld/katlan/kémény/ kulimász/bogár* »črn kot zemlja/kotel/dimnik/kolomaz/hrošč«.

(b) 'umazan', 'izčrpan'

Pojmovni koncept umazan temelji na ikoničnosti, podobnosti s samo barvo, a tudi na simbolni, intenzifikacijski podstavi. Koncept 'izčrpan' v madžarščini nima frazeološkega ustreznika z barvno sestavino, ampak s somatično: *olyan fáradt, mint a hulla*, »utrujen kot truplo«:

črn kot vrag/hudič – fekete, mint az ördög 'zelo
imeti črn ovratnik/črne roke/črna ušesa – fekete a gallérja/keze/füle vkinek
biti utrujen kot črna/mati zemlja – fáradt, mint a hulla 'zelo';

(c) 'zagorel'

črn kot zamorc – fekete, mint a szerecsen/néger
biti črn od sonca – feketére sült vki »opeči se do črnega« 'zelo zagorel';

(č) 'bistvo': BL1 ≠ BL2, ne-barva (*telibe* »v polno«)

zadeti v črno – telibe talál 'pravilno nakazati problem, povedati bistvo stvari'.

V tem primeru črna barva ne nastopa v simbolni funkciji, ampak v metaforični, tj. interpretiramo jo na podlagi kognitivnega modeliranja (z okvirom, kontekstom – streljanje v tarčo).

3.4.2 Simbolno in metaforično motivirani frazemi

ČRNA barva se v FE najpogosteje pojavlja v simbolni funkciji 'slab' (prim. Lakoffovo konceptualno metaforo BAD IS BLACK), ki se manifestira v zelo širokem spektru od slabega značaja, prek nesreče in nevarnosti do pesimističnega razpoloženja in ilegalnosti:

(a) 'slab značaj', 'zlo', 'hudobija': BL1 ≠ BL2/ne-barva

Predstava o zlu, hudobiji, ki se v slovenščini povezuje s črno barvo, se v madžarščini lahko simbolizira s pridevnikom *sötét* »temen«:

imeti črno dušo/misli – sötét a lelke/gondolata van vkinek 'je zelo zloben'
imeti/črn pogled – sötét a tekinte vkinek
črno gledati kaj – haragosan néz, »jezno gledati«, 'biti jezen; pesimistično razpoložen'
črna zloba – fekete ármány
črna magija – fekete mágia.

Kontrast črn 'slab', bel 'dober' se kaže tudi pri entitetah, ki po običajnih merilih niso črne, temveč bele, zato veljajo zaradi odklona od norme za slabe, drugačne:

biti kdo črna ovca (v družini) – fekete bárány vki/vmi (a családban);

(b) 'neresničen, 'nepošten'

Ta koncepta sta nadaljnja aspekta simbolne funkcije 'slab', ki jo poimenujejo zlasti FE, v katerih se pojavljata kontrastna pridevnika črn (v funkciji neresničen, nepošten) in bel (v funkciji dober), npr. v madžarskem FE: *a feketét fehérnek mond vki*, »za črno reči belo«, 'laže'.

Nadaljnji aspekti simbolne funkcije 'slab', ki se asociirajo s črno barvo, v madžarščini tudi z izrazom *sötét* »temen«, so 'nesreča', 'smrt' in 'žalovanje':

(c) 'nesreča', 'nesrečen'

črni dan/črni dnevi biti kaj – fekete nap/sötét/nehéz napok vmi 'dan/obdobje, ko se dogajajo nesreče'.

Nesreča se v obeh jezikih asociira tudi s črno živaljo, največkrat z mačko:
črna mačka prekriža komu pot – fekete macska keresztezi vkinek az útját;

(č) 'smrt', 'žalovanje'

črna smrt – a fekete halál 'kuga'
črna zemlja pokriva koga – sárga földbe nyugszik vki 'evfemistično, mrtev'
nositi črno za kom – feketében jár 'nositi žalno obleko'.

Ustreznik slovenske besedne zveze *črna zemlja* je v madžarščini *rumena zemlja* (*sárga föld*), ki se lahko pojavlja v olepševalnem in slabšalnem pomenu.

K simbolni funkciji 'slab' spada tudi obrekljivost, sumničenje in nepriljubljenost. Obrekljivost se v obeh jezikih lahko izraža tudi z enobesednim poimenovanjem (monofrazemom), npr. *očrniti koga kdo – befeketít vkit vki* 'slabo govoriti o kom'.

(d) 'sumničenje'

dati na črno listo kdo koga – feketelistára tesz vki vkit 'dati na seznam osumljenih oseb'
FE je mogoče interpretirati na podlagi okvira (knjiga), hkrati pa tudi s simbolno funkcijo črne barve 'slab'.

(e) 'nepriljubljenost': BL1 – ne-barva v L2

biti črno zapisan pri kom – nem jól/rosszul fekszik vkinél, »ne dobro/slabo ležati pri kom«, 'biti nepriljubljen'
dobiti črno piko – fekete pontot/rossz jellemzést kap »/dobiti slabo oznako«, 'zabeležiti slabo mnenje o kom';

(f) 'slabost'

postati komu črno pred očmi – szeme előtt elsötétül v világ 'od slabosti, bolezní se koga loteva omedlevica';

(g) 'pesimizem'

Pri konstituiranju teh FE je močno udeležen optični vtis črne barve. Po eni strani je to barva, s katero je mogoče kaj (p)obarvati, po drugi strani pa so to očala, skozi katera

je mogoče opazovati svet, ali črna luč. Splošni pomen slabega se v teh FE asociira s pesimističnim odnosom do stvarnosti. V madžarščini se ta koncept pogosto poimenuje tudi z izrazom *sötét* »temen« ali *sárga* »rumen« :

črno gledati kaj – feketén/sötéten lát vmit

črno orisati kaj – sötéten ábrázol vmit

gledati skozi črna očala – sárga szemüvegen keresztül néz vmit 'pesimistično'

črno gledati na kaj – feketén látja a dolgokat 'pričakovati neugoden razvoj dogodkov'

prikazati kaj v črni luči – fekete színben tüntet fel vmit;

(h) 'intenzifikacija'

Izraz črn se lahko pojmuje tudi kot izrazilo intenzifikacije. Ker se pri večini FE pojavlja v sestavini črn tudi negativna konotacija, jih obravnavamo pod simbolno funkcijo 'slab', saj jih zgolj na ikonični bazi ni mogoče interpretirati. Madžarski ustrezniki se izražajo z drugačnim barvnim izrazom *kék-zöld* »zelen-moder« ali z monofrazemom oz. s parafrazo:

pretepsti koga, da bo ves črn – kékre-zöldre ver vkit 'zelo'

plačati kdo, da bo ves črn – fizet, hogy belefeketedik 'zelo, veliko'

vse črno jih je – nagyon sokan vannak »zelo veliko jih je« 'zelo veliko'

črna nehvaležnost – nagy hálátlanság, «velika nehvaležnost«, 'zelo velika nehvaležnost'

postati komu črno pred očmi – szeme előtt elsötétül a világ

ne biti vreden niti toliko, kolikor je črnega za nohtom – annyit sem ér, mint a köröm feketéje 'nič ne biti vreden'.

Madžarski frazem *hátra van még a feketeleves*, »črna juha bo šele prišla«, 'težave se bodo šele zdaj začele' v slovenščini nima frazemskega ustreznika, njegov pomen je mogoče le parafrazirati.

Moderna simbolika povezuje črno barvo v funkciji slabega še z nezakonito dejavnostjo:

(i) 'ilegalnost'

črna borza – fekete piac

črna vožnja – fekete fuvar

na črno prodajati/kupiti/ zidati kdo kaj – feketén ad/vesz/épít vki vmit.

Tudi politične konotacije črne barve so simbolno utemeljene, povezane so z nazadnjaštvom, klerikalizmom in desničarstvom:

(j) 'agresivnost', 'nazadnjaštvo'

črne srajce – fekete ingesek 'fašisti'

črna roka – »fekete kéz« (v madžarščini FE ni znana)

črna reakcija – fekete reakció 'klerikalna reakcija'

črno-žolta politika – fekete-sárga politika 'politika habsburške monarhije'.

Črna barva se asociira tudi z neznanim, nejasnim, navideznim:

(k) 'neznán', 'nejasen', 'navidezen'

črna luknja biti kaj – feketé lyuk vkinek vmi 'neznano, neodkrito področje'
ni ne belo ne črno – se nem fehér, se nem feketé 'nedoločen'.

Podobno simbolično funkcijo ima črna barva tudi v naslednjih pregovorih:

Ponoči je vsaka krava črna – Sötétben minden tehén feketé, »V temi je vsaka krava črna« 'v temi ni mogoče prepoznati stvari, osebe; zadovoljiti se tudi z manj kvalitetnim'.

4 Zaključek

Pregled izbora slovenskih in madžarskih frazemov s sestavinama bel in črn kaže visoko stopnjo strukturne in pomenske prekrivnosti. Relativno visok delež prekrivnosti je lahko posledica avtomatičnega in dobesednega prevajanja posameznih frazemov (npr. pri Mukiču). Na visoko stopnjo konvergentnosti je odločilno vplivala tudi kulturna dediščina antike in krščanstva, ki je skupna vsem jezikom v tem delu evropskega kulturnega prostora, kakor tudi prevzemanje frazemov v obeh jezicima s posredništvom nemščine. Prekrivnost je opazna pri frazemih, ki izražajo za obravnavano kulturno območje specifični način dojemanja in interpretacije sveta. Sem sodijo frazemi, v katerih se črna in bela barva pojavljata v simbolni funkciji (npr. *črni dnevi*), ter frazemi, ki se nanašajo na človekove izkušnje iz vsakdanjega življenja (npr. *bel kot mleko*), pogojene s psihofiziološkim učinkom barv. Ti frazemi v večini primerov niso jezikovne realizacije individualne interpretacije sveta, ampak temeljijo na kolektivni izkušnji, ki jih narekuje podoben način življenja, mišljenja in dojemanja. Relativno pogostih strukturnih in pomenskih podobnosti, identičnosti slovenskih in madžarskih frazemov ni mogoče razlagati samo na podlagi arealnih (bazenskih) stikov, pa tudi ne jezikovnosistemsko, saj sta jezika po genealoškem izvoru in tipoloških značilnostih različna. Frazeološke raziskave v prvi vrsti odkrivajo posebnosti jezika in kulture, ki ju primerjamo z drugim jezikom in kulturo, toda bistveno prispevajo tudi k teoretičnim frazeološkim spoznanjem. Rezultati protistavnih raziskav kažejo (Földes 1991, Dobrovól'skij 2002, Bernjak 2004), da frazeološki sestavi primerjanih jezikov izkazujejo podobnosti v procesih frazeologizacije, tako da lahko govorimo o jezikovnih univerzalijah. Vseh medjezikovnih frazeoloških relacij pa ni mogoče razlagati univerzalno, saj so zaznavni tudi primeri divergentnosti, ki potrjujejo idioetnične posebnosti posameznih frazemov. Fenomen univerzalij je ob koncu 20. stoletja vplival tudi na frazeološko razmišljanje, posebno na spoznanje, da na besedni ravnini naravnih jezikov prevladujejo metaforična poimenovanja, ki temeljijo na preslikavah konkretne pojmovne/konceptualne metafore kot izhodiščnega področja na poimenovanje ciljnega, abstraktnega področja. V jezikovni realizaciji, torej tudi v metaforični jezikovni podobi sveta, ki nastane in se razvija v konkretnih zgodovinskih okoliščinah, se kažejo fenomeni univerzalnosti (univerzalnost miselnih, pojmovnih procesov/modelov), na katerih temeljijo vsa, tudi frazeološka jezikovna poimenovanja ter vrste in načini njihove interpretacije.

VIRI IN LITERATURA

- A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*, 1986. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nina Davidovna ARUTJUNOVA, 1988: Ot obraza k znaku. *Myšlenie. Kognitivnye nauki. Iskusstvennyj intellekt*. Moskva: ANSSSR. 147–162.
- Janusz BAŃCZEROWSKI, 2000: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE. 319–341.
- Elizabeta BERNJAK, 1995: *Slovensko-madžarski. Madžarsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Hans BIEDERMANN, 1989: *Knaurs Lexikon der Symbole*. München: Droemersch Verlagsgesellschaft Th. Knauer Nachf.
- Dmitrij DOBROVOL'SKIJ, 1992: Phraseologie und sprachliches Weltbild. (Vorarbeiten zum Thesaurus des deutschen Idiomatik). V Cs. Földes (ur.), *Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung*. Wien: Praesens.
- – 1995: *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*. Tübingen: Narr.
- Dmitrij DOBROVOL'SKIJ, Elisabeth PIIRAINEN, 2002: *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Wolfgang EISMANN, 1989: Zum Problem der Äquivalenz von Phraseologismen. V G. Greciano (ur.), *EUROPHRAS. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International Klingenthal-Strasbourg 12–16 mai 1988*. Strasbourg: USHS.
- Csaba FÖLDES, 1991: Farbbezeichnungen als phraseologische Strukturkomponente im Deutschen, Russischen und Ungarischen. V Ch. Palm (ur.), *EUROPHRAS »90«*. Akten der internationalen Tagung der germanistischen Phraseologieforschung Aske/Schweden, 12–15. Juni 1990. Uppsala. 78–89.
- Tamás FORGÁCS, 2003: *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélhetően*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Heinrich FRIELING, 1981: *Mensch und Farbe. Psychologische Bedeutung und Wirkung von Farben für Kontakt und Kommunikation*. München: Wilhelm Heyne Verlag.
- Eva HELLER, 1989: *Wie Farben wirken. Farbpsychologie-Farbsymbolik- Kreative Farbgestaltung*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Paul HENLE (ur.), 1958: *Language, Thought, and Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Jože HRADIL, 1996: *Slovensko-madžarski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Karin HUNKEL, 1996: *Kraft der Farben*. München: Gräfe und Unzer.
- Johannes ITTEN, 1987: *Kunst der Farbe*. Ravensburg: Ravensburger Buchverlag.
- Paul KAY, Chad K. MCDANIEL, 1978: The Linguistic Significance of the Meaning of Basic Color terms. *Language* (54). 610–646.
- Božidar KANTE (ur.), 1998: *»Kaj je metafora«*. Ljubljana: Krtina.
- Janez KEBER, 2004: *Frazeološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek*. Ljubljana: ZRC.
- Rudi KELLER, 1995: *Zeichentheorie. Zu einer Theorie semiotischen Wissens*. Tübingen/Basel: Francke.
- Joachim KNUF, 1988: *Unsere Welt der Farben. Symbole zwischen Natur und Kultur*. Köln: DuMont.
- Asja Nina KOVAČEV, 1997: *Govorica barv. Vrba: Prešernova družba*.
- Zoltán KÖVECSES, 1998: *Metafora a kognitív nyelvészetben*. V Cs. Pléh, M. Györi (ur.), *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó. 50–83.

- Erika KRŽIŠNIK, 2004: Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju. Čas je denar – tako rečemo = tako mislimo. V M. Jesenšek (ur.), *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 56–77.
- Ferenc MUKICS, 1993: *Magyar-szlovén frazeológiai szótár/Madžarsko-slovenski frazeološki slovar*. Szombathely.
- George LAKOFF, 1986: *Classifiers as Reflection of Mind: Women, Fire, and Dangerous Things. Noun Classes and Categorization*. Amsterdam: Benjamins. 13–51.
- – 1998: Sodobna teorija metafore (The contemporary theory of metaphor). V Kante (ur.), »Kaj je metafora«. Ljubljana. 271–330.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors we Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- – 1981: Conceptual Metaphor in Everyday Language. V M. Johnson (ur.), *Philosophical Perspectives on Metaphor*. Minneapolis. 286–325.
- Ronald W. LANGACKER, 1987: *Foundations of Cognitive Grammar, I*. Stanford: Stanford University Press.
- Ronald W. LANGACKER, 1991: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- – 1995: *Wykłady z gramatyki kognitywnej: Kazimierz nad Wisłąn, grudzien 1993*. Lublin: UMCS.
- Jurij M. LOTMAN, 1992: Simvol v sisteme kul'tury. V J. M. Lotman, *Izbrannye stat'i v trech tomach I*. Tallinn: Alexandra. 191–199.
- Gábor O. NAGY, 1976: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Josip PAVLICA, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: DZS.
- Zdenek SALZMANN, 1997: *Jazyk, kultura a společnost: Úvod do lingvistické antropologie*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*, 1970–1991. Ljubljana: DZS.
- EVE SWEETSER, 1990: *From etymology to pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robert SOBIECH, 1980: »Zur deutsch-polnischen Phraseologie im Bereich der Farbbezeichnungen«. *Studia Germanica Posnaniensia* (9). 159–166.
- Mateusz Milan STANOJEVIĆ, 2003: Relativizam i univerzalizam u Lakoffovoj kognitivnoj teoriji. V D. Stolac, N. Ivanetić, B. Pritchard (ur.). *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*. Zagreb – Rijeka.
- John R. TAYLOR, 2002: *Cognitive Grammar*. Oxford, New York itd.: Oxford University Press.
- Ada VIDOVIĆ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana.
- Anna WIERZBICKA, 1992: *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Cultur-Specific Configuration*. New York/Oxford: Oxford University Press.

SUMMARY

The article treats the semantic implications of the colors black and white in Slovene and Hungarian phraseology from the point of view of cognitive linguistics. It focuses on symbolic and metaphoric as well as iconic motivation of phrasemes. The selection of Slovene and Hungarian phrasemes shows a high degree of structural and semantic convergence, which is in large part due to the common cultural heritage of the Antiquity and Christianity in this area. A particularly high degree of convergence is noticeable in phrasemes expressing the way of perception and interpretation of the world specific to this cultural territory, i.e., in the phrasemes where black and white appear in symbolic functions as well as in the phrasemes motivated by the psychophysical

impact of colors and related to everyday human experience. The semantic and structural similarities or overlapping are not just a consequence of the areal contacts, nor can they be explained with genealogical and typological similarities of the Slovene and Hungarian languages. Instead, the phraseological structure of the compared languages shows similarities mainly in the processes of phraseologization, which are largely universal. However, not all phraseological relationships between languages can be understood universally, as one can also find examples of divergence, confirming ethno-specific peculiarities of individual phrasemes.